

SIGILOGRAFIA BIZANTINĂ ÎN ROMÂNIA

ION BICA*

Sigilografia sau sfragistica este știința care se ocupă cu studierea sigiliilor. În Imperiul bizantin acestea erau folosite atât pentru pecetluirea corespondenței și a documentelor oficiale și particulare – cu scopul de a le asigura autenticitatea și a le păstra secretul –, cât și la vamă pentru sigilarea mărfurilor. Materialul cel mai frecvent folosit pentru confecționarea acestora este plumbul. Sigiliile din metale prețioase (aur, argint) erau întrebuițate numai de împărați, când se adresau fie unor suverani străini, fie unor principii vasali. Sigiliul se compunea din două părți circulare de plumb, fiecare având câte o scobitură longitudinală, prin care se introducea o sfoară, cu ajutorul căreia era legată corespondența. Mai apoi, cele două bucăți de plumb erau strânse cu ajutorul unui instrument special – asemănător cleștelui –, numit *buloterion* (βουλωτήριον) care avea gravat la extremități tipurile sigiliului pentru față și avers¹. Dimensiunile sigiliilor bizantine erau variate. De exemplu, cele mai mari măsurau până la 55-60 mm aparțineau clerului de la Sfânta Sofia sau altor personaje importante –, iar cele mai mici nu depășeau 8-9 mm².

Întemeietorul sigilografiei bizantine este istoricul și numismatul francez Gustave Schlumberger (1844-1928) care, în anul 1884, la Paris, publică lucrarea intitulată *Sigillographie de l'empire byzantin*. De la sfârșitul secolului al XIX-lea, până în zilele noastre, acest domeniu a fost reprezentat de un număr însemnat de istorici: M. Mordtmann, K. Konstantopoulos, N. P. Lihacev, B. A. Pancenko, J. Ebersolt, V. Grumel, G. Zacos, J. Nesbitt, N. Oikonomides, W. Seibt, I. Iordanov, Jean Claude Cheynet. În România, la început, sigiliile bizantine au reprezentat un interes deosebit doar pentru colecționarii de antichități: Mihail C. Sutz (1841-1933)³, W. Knechtel, E. W. Becker (sculptor), Pericle Papahagi (1872-1943, director al Liceului din Siliștria)⁴, Constantin C. Orghidan (om de afaceri)⁵, Ion Mititelu (inginer din Călărași)⁶. Un

* Facultatea de Teologie, Universitatea din Pitești.

¹ G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1884, p. 8-9.

² *Ibidem*.

³ O parte din sigilii au fost publicate de Ion Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, în „RESEE”, 7, 1969, 1, p. 21-33.

⁴ Pericle Papahagi, *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie*, în „RESEE”, 8, 1931, 10-12, p. 299-311; unele dintre acestea au fost publicate de N. Bănescu, *Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, în „Byzantion”, 7, 1932, p. 321-331.

⁵ Sigiliile au fost publicate de V. Laurent, *Documents de sigillographie byzantine: la collection C. Orghidan*, în Bibliothèque byzantine. Documents I, Paris, 1952.

moment important în dezvoltarea acestui domeniu în România îl reprezintă anul 1910, când D. A. Sturdza (1833-1914), împreună cu Mihail C. Sutzcu și Ion Bianu (1856-1935), organizează un Cabinet numismatic pe lângă Biblioteca Academiei Române. Un rol deosebit de important în activitatea desfășurată de această instituție l-a avut numismatul Constantin Moisil (1876-1958), care lărgeste orizontul de cercetare, acordând o atenție aparte sigilografiei. Sub conducerea sa – la început ca secretar de redacție –, între anii 1913-1947, la București, apare *Buletinul Societății Numismatice Române*⁷. Ca urmare a acestor progrese, la scurt timp, în anul 1915, apar două studii semnate de W. Knechtel⁸ și H. Metaxa⁹, care descriu sigilii bizantine găsite pe teritoriul Dobrogei (cele mai multe, dacă nu toate, provin de la Constanța, anticul Tomis).

Un rol important însă în dezvoltarea sigilografiei bizantine în România îl are istoricul Nicolae Bănescu (1878-1971)¹⁰. Preocupat de prezența administrației bizantine la Dunărea de Jos, în mod special, în secolele X-XII¹¹, el publică mai multe sigilii găsite pe malul drept al Dunării, la Silistra (anticul Durostorum, mai apoi, Dorostolon, Dristra, azi în Bulgaria)¹². Dintre acestea, o importanță științifică deosebită o are exemplarul care aparține katepanului (Demetrios) Katakalon (Ἀνθυπάτον πατρικίου καὶ κατεπάνου τοῦ Παραδουνάβου τὸν Κατακαλὼν), conducătorul militar al regiunii de la Dunărea de Jos cunoscută în istoriografie sub denumirea de Paristrion (Paradounavon)¹³. Un al doilea exemplar, publicat tot de

⁶ I. Mititelu – I. Barnea, *Sigili de plumb bizantine din regiunea Dunărea de Jos*, în „SCIV”, 17, 1966, 1, p. 43-50; I. Barnea, *Noi sigilii din regiunea Dunărea de Jos*, în „SCIV”, 17, 1966, 2, p. 277-297.

⁷ C. Moisil, *Două științe surori: numismatica și sigilografia*, în „B. S. N. R.”, 17, 1922, 17, 1922, p. 8-12; idem, *Michel Soutzo, sa vie et son oeuvre*, în „Balcenia”, 4, 1941, p. 487; B. Mitrea, *În amintirea lui Constantin Moisil*, în „SCN”, 2, 1960, p. 20; Ilie Țabrea, *Constantin Moisil*, București, 1970, p. 41, 58; C(onstantin) P(reda), *Moisil Constantin*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p. 224; pentru activitatea numismatului Constantin Moisil în domeniul sigilografiei, vezi: Ilie Țabrea, *op. cit.*, p. 139-141.

⁸ W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, în „B. S. N. R.”, 12, 1915, 2, p. 80-97.

⁹ H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomis*, Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 8, 1915, p. 31-35.

¹⁰ Pentru viața și activitatea istoricului Nicolae Bănescu, vezi: Petre S. Năsturel, *Le 90^e anniversaire du professeur Nicolae Bănescu*, în „RESEE”, 7, 1969, 1, p. 1-17; Gh. Cronț, *Nonagenarul Nicolae Bănescu și progresul studiilor bizantine în România*, în „Studii. Revistă de istorie”, 23, 1970, 1, p. 157-160; idem, *Nicolae Bănescu (1878-1971)*, în „Studii. Revistă de istorie”, 25, 1972, 2, p. 421-422; Stelian Brezeanu, *Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere)*, în „Revista de istorie”, 31, 1978, 12, p. 2221-2233; F(lorin) C(onstantiniu), *Nicolae Bănescu*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p. 50-51; Nicolae-Șerban Tanașoca, *Balcenologi și bizantinisti români*, București, 2002, p. 93-117.

¹¹ N. Bănescu, *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*, în „BSH”, 10, 1923, p. 49-72; idem, *À propos des duchés byzantins de Paristrion et de Bulgarie*, în „RHSEE”, 3, 1926, 10-12, p. 321-325; idem, *Dobrogea bizantină. Ducatul Paristrion*, în vol. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 297-302; idem, *Paradounavon – Paradounavis*, în „Balcenia”, 1, 1938, p. 55-58; idem, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradounavon) și Bulgaria*, în „AARMSI”, 26, 1943, p. 59-81; idem, *Précisions historiques relatives aux duchés byzantins de Paristrion – Paradounavis. Les origines. Le nom*, în „BSH”, 25, 1944, 2, p. 139-150; idem, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946.

¹² N. Bănescu, *Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie*, în „Byzantion”, 7, 1932, p. 321-331; N. Bănescu – P. Papahagi, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, în „Byzantion”, 10, 1935, 2, p. 601-606; N. Bănescu, *O colecție de sigilii bizantine inedite*, în „AARMSI”, 20, 1938, p. 115-126.

¹³ N. Bănescu, *Sceau inédit de Katakalon, katépano de Paradounavon*, în „Échos d'Orient”, 35, 1936, p. 405-408.

Nicolae Bănescu, provine de la Istanbul (Constantinopol), dintr-o colecție particulară: *Κύριε βοήθει Δημητρίω ἀνθυπάτῳ πατρικίῳ καὶ κατεπάνῳ τοῦ Παραδουνῶν* (Doamne, ajută lui Demetrios Katakalon, anthypat, patriciu și katepan de Paradounavon)¹⁴. În opinia istoricului Nicolae Bănescu, Demetrios Katakalon va fi îndeplinit funcția de katepan al Paradounavon-ului, cel mai probabil către sfârșitul secolului XI-lea, în timpul domniei împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118)¹⁵. În ultima vreme, însă, cercetând mai atent sigiliile acestui demnitar bizantin¹⁶, istoricii au ajuns la concluzia că el a îndeplinit funcția de katepan de Paradounavon la o dată situată către jumătatea secolului XI-lea (cca. 1050)¹⁷.

În ultimele decenii, studierea sigiliilor bizantine în România s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoricului și arheologului Ion Barnea¹⁸, care publică un număr mare de sigilii provenind atât din colecții particulare (D. A. Sturza, Mihail C. Sutz, dr. G. Severeanu, maior Ștefan Nicolae, Pericle Papahagi, Nicolae Bănescu, Ion Mititelu)¹⁹, cât și cu loc sigur de descoperire.

În Dobrogea, la Dinogetia – Garvăn (comuna Jijila, jud. Tulcea), în imediata apropiere a ruinelor bisericești, în campania arheologică din anul 1951, a fost găsit un sigiliu bizantin de plumb, cu diametrul de 25,5 – 27 mm. Pe avers este înfățișat, în relief pronunțat, din față un sfânt în picioare, purtând nimb, îmbrăcat în odăjdii de episcop, binecuvântând cu mâna dreaptă, iar în stânga, ținând Sfânta Evanghelie. În partea dreaptă se află scris în coloană cuvântul *O AΓΙΟΣ* ('O ἅγιος, Sfântul). Cuvântul corespunzător din partea stângă, care urma să indice numele sfântului, s-a ros în întregime, însă, cel mai probabil, este vorba despre Sfântul Nicolae, una din

¹⁴ Idem, *Sceaux de Démétrius Katakalon, kalépano de Paradounavon*, în „Échos d'Orient”, 39, 1940, p. 157-160.

¹⁵ *Ibidem*, p. 158: „Nous nous arrêtons à l'époque d'Alexis Ier Comnène (1081-1118), parce que c'est sous son règne que plusieurs membres de la famille de Katakalon jouèrent un rôle important dans la hiérarchie militaire de l'empire.”

¹⁶ Al treilea exemplar provine de pe teritoriul Bulgariei (Ivan Jordanov, *Sceaux de deux notables byzantins de la fin du Xe s.*, în „Études balkaniques”, Sofia, 3, 1981, p. 93-94.

¹⁷ Jean-Claude Cheynet, *Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du Xe siècle*. Travaux et Mémoires, Paris, 6, 1976, p. 184: *Nous changeons la datation proposée par N. Bănescu, car les dignités d'anthypatos, patrice, accompagnant la fonction du duc convient mieux au milieu du Xe siècle qu'au règne d'Alexis Comnène*; Ivan Jordanov – V. Tăpkova-Zaimova, *Quelques nouvelles sur l'administration byzantine au Bas-Danube (fin du Xe-Xe s.)*, în vol. *Géographie historique du monde méditerranéen*, Paris, 1988, p. 123: „Il faudrait reculer un peu les années de son gouvernement vers le milieu du Xe siècle, après Michel, le fils d'Anastasios”; P. Diaconu, *Contribution à la connaissance de l'histoire de la Dobroudja en basse de quelques sceaux*, în „Dacia NS”, 35, 1992, p. 182; idem, *Sur la présence des Byzantins au Bas-Danube (X^e-XIVe siècles)*, „RESEE”, 32, 1994, 3-4, p. 370; Ion Bica, *Thema Paristrion (Paradounavon) în istoriografia bizantină și română*, Pitești, 2003, p. 103-104, 138-139.

¹⁸ Pentru viața și activitatea istoricului și arheologului Ion Barnea, vezi: C(onstantin) P(reda), *Barnea Ion*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p. 46-47; Mihai Sâmpetru, în „Dacia NS”, 32, 1988, 1-2, p. 205-214; Al. Suceveanu, în „SCIVA”, 44, 1993, 4, p. 315-319; Mircea Păcurariu, *Dictionarul teologilor români*, București, 1996, p. 31-33.

¹⁹ I. Mititelu – I. Barnea, în „SCIV”, 17, 1966, 1, p. 43-50; I. Barnea, în „SCIV”, 17, 1966, 2, p. 277-297; idem, în „RESEE”, 7, 1969, 1, p. 21-33; idem, *Sigilii bizantine inedite din colecția Muzeului Național de Istorie*, în „Cercetări numismatice”, 4, 1982, p. 169-175; idem, *Sigilii bizantine de la Drostorum-Dorostolon, Pontica*, 1982, p. 201-211; idem, *Sigilii bizantine inedite din colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, SCN, 8, 1984, p. 99-104; idem, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, în „Pontica”, 23, 1990, p. 316-317; idem, *Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis-Constantia*, în „Pontica”, 25, 1992, p. 281-296.

reprezentările cele mai des întâlnite pe sigiliile bizantine²⁰. Pe reversul sigiliului, în cerc perlat, este imprimată următoarea legendă, alcătuită în șase rânduri, cu caractere în relief bine conturare, dintre care cele de la începutul fiecărui rând au dispărut în întregime sau parțial:

[+K(ύρι)ε] β(οή)θ(ει)

[Σ]υμεών

[β]έστη (καὶ) κα

[τ]επάνω τοῦ

[Π]αραδου

[ν]άβου

+Κύριε βοήθει Συμεών βέστη καὶ κατεπάνω τοῦ Παραδουνάβου (Doamne, ajută lui Simeon, vestis și katepan de Paradounavon)²¹. Acesta este cel de-al treilea document sfragistic care îl face cunoscut pe katepanul Simeon – câte un exemplar a mai fost găsit la Istanbul, la sfârșitul secolului XIX²² și la Preslav, în Bulgaria, în anul 1927²³. Istoricul și arheologul Ion Barnea, descoperitorul sigiliului de la Dinogetia – Garvăn, consideră că Simeon a îndeplinit funcția de katepan al Paradounavon-ului în ultimii cinci ani de domnie ai împăratului Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025). În argumentarea acestei opinii sunt invocate atât condițiile de descoperire a sigiliului, cât și titulatura de *katepan*, similar celui purtat de David Areianites, primul conducător bizantin al Bulgariei (κατεπάνω Βουλγαρίας), numit după distrugerea țaratului bulgar (1018)²⁴. Analizându-se mai atent situația politică și administrativă a Bizanțului la Dunărea de Jos în secolul al XI-lea, s-a ajuns, însă, la concluzia că Simeon n-ar fi putut îndeplini funcția de katepan al Paradounavon-ului în timpul lui Vasile al II-lea, ci în a doua jumătate a secolului al XI-lea, cel mai probabil în perioada cuprinsă între anii 1050-1070²⁵.

²⁰ I. Barnea, *Dinogetia I*, p. 332; pentru reprezentarea Sfântului Nicolae pe sigiliile bizantine de la Dunărea de Jos, din secolele X-XII, vezi: Ion Bica, *Obiecte cu caracter creștin, din secolele X-XII, descoperite pe teritoriul Dobrogei*, în *Buletin științific. Seria: Teologie ortodoxă*, Pitești, 7, 2002, 2, p. 47 (= în vol. *Studii bizantine*, Pitești, 2003, p. 42).

²¹ Pentru descrierea sigiliului, vezi: I. Barnea, în „SCIV”, 3, 1952, p. 407; idem, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericuța – Garvăn și Bizanț în secolele X-XII*, în „SCIV”, 4, 1953, 3-4, p. 646; idem, *À propos de la découverte de deux sceaux byzantins de Dinogetia*, în „Dacia NS”, 2, 1958, p. 473-475; idem, *Dinogetia I*, p. 332-333; idem, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Studii teologice”, 10, 1958, 5-6, p. 303-304; idem, *DID*, III, p. 322; idem, în „Byzantina”, 3, 1971, p. 165-166; idem, *Byzantinische Bleisigel aus Rumänien*, în „Byzantina”, 13, 1985, p. 304, 305.

²² M. Mordtmann, *Μολυβδόβουλλα βυζαντινά τῶν ἐπαρχιῶν Εὐρώπης*, în Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλληνικὸς φιλολογικὸς, 17, 1883, p. 144/ nr. 1; J. Ebersolt, *Sceaux byzantins de Musée de Constantinople*, în „Revue numismatique”, 1914, p. 325, nr. 310 apare o citire eronată a legendei; V. Laurent, *Bulletin de sigillographie byzantine*, în „Byzantion”, 6, 1931, p. 791; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Parisirion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 70; I. Barnea, *DID*, III, p. 94.

²³ N. A. Mouchmov, *Novoekriti srednovekovni peciate ot Bălgaria*, Izvestia-Institut, 5, 1828-1929, p. 241 apud Ion Barnea, *DID*, III, p. 94.

²⁴ I. Barnea, *DID*, III, p. 94.

²⁵ V. Zlatarski, *Moltvidovul na vesta Simeona, katepan na Podunaviets*, în „Šišicev Zbornik”, Zagreb, 1929, p. 143-148; Eugen Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos (secolele X-XIII) și sensul lor istoric*, în „SCIV”, 19, 1968, 3, p. 473; P. Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (III)*, în „Revista de istorie”, 30, 1977, 10, p. 1896; Ivan Jordanov – V. Tăpkova-Zaimova, *op. cit.*, p. 124; Ion Bica, *Rectificări și discuții referitoare la sigiliile lui „Simeon, vestis și katepan de Paradounavon*, în

Tot în aşezarea bizantină de la Dinogetia – Garvăn, în vara anului 1954, a fost descoperit un alt sigiliu de plumb, cu diametrul de 17 mm şi grosimea de 3-4 mm, aflat în stare bună de conservare. Pe aversul sigiliului se află reprezentat chipul Maicii Domnului, cu icoana lui Hristos în medalion, la piept, în atitudine de rugăciune, purtând pe cap vălul sfânt. De o parte şi de alta a capului se află iniţialele M Θ, prescurtarea la MP ΘΥ, întrebuintată pentru Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Pe revers sigiliul prezintă o scurtă legendă metrică în limba greacă, pe patru rânduri, cu litere mărunte în relief: Σφραγὶς Μιχαὴλ ποιµενάρχου Ῥωσῆας (Sigiliul lui Mihail, arhiepiscopul Rusiei). Titularul sigiliului a fost identificat de sigilografu Ion Barnea cu mitropolitul Mihail al Kievului (1130-1145), ierarh de origine greacă. Prezenţa micului obiect în aşezarea dunăreană a fost pusă în legătură cu vreo scrisoare trimisă de ierarhul grec de la Kiev unui alt ierarh (cel mai probabil, unui episcop)²⁶. Descoperirea acestui document sfragistic prezintă o importanţă deosebită pentru existenţa unei organizări bisericeşti pe teritoriul Dobrogei în secolul al XII-lea. Alături de alte documente arheologice (cruciuliţe duble – relicvar, o cruce engolpion de aur, o biserică de zid) întăreşte ideea că, în secolul al XII-lea, aşezarea de la Dinogetia – Garvăn reprezenta sediul unei episcopii, dependentă de mitropolia de la Dorostolon (Dristra, azi Silistra, în Bulgaria)²⁷.

Sigilografu Ion Barnea a publicat, de asemenea, un număr însemnat de documente sfragistice bizantine găsite în nordul Dobrogei, la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)²⁸ şi Nufăru (jud. Tulcea)²⁹. Dintre acestea, o importanţă istorică aparte o au cele două exemplare descoperite la Noviodunum, aparţinând împăratului Isaac al II-lea Angelos (1185-1195). Prezenţa lor pe teritoriul Dobrogei, unde au ajuns probabil

vol. *Studii bizantine*, Piteşti, 2003, p. 31-35, cu prezentarea problemei; idem, *Thema Paristrion (l'Paradounavon)...*, p. 96-98, 144.

²⁶ I. Barnea, *Sigiliul unui ierarh al Rusiei în aşezarea de la Garvăn*, în „SCIV”, 7, 1956, 1-2, p. 189-195; idem, în „Dacia NS”, 2, 1958, p. 475-478; idem, *Dinogetia I*, p. 335-336; idem, *D/D*, III, p. 324-325; idem, *Arta creştină în România*, 2 (secolele VII-XIII), Bucureşti, 1981, p. 230-231; în ceea ce priveşte cronologia, vezi o altă părere la P. Diaconu, *Dacia NS*, 35, 1992, p. 183-185.

²⁷ Emilian Popescu, *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturiile de străveche existenţă şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei*, Galaţi, 1987, p. 146, nota 60 (versiune engleză: *Notes on the History of Dobruja in the 11th Century: The Bishopric of Axiopolis*, în vol. *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, Bucarest, 1994, p. 434, nota 60); I. Barnea, *D/D*, III, p. 181 (vezi şi supra nota 26); Mircea Micurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ediţia a II-a, Bucureşti, 1991, p. 233; Gh. Ştefan, *Dinogetia I*, p. 380, Pavel Gheorghiev, *L'organisation religieuse dans les terres bulgares du nord-est après l'an 971*, în vol. *Dobruđa. Études ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 154.

²⁸ I. Barnea, în „SCN”, 4, 1968, p. 239-246; idem, în „SCN”, 6, 1975, p. 159-162; idem, în „Pontica”, 16, 1983, p. 264-266; idem, în „Pontica”, 18, 1985, p. 246-247; idem, *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, în „Dinogetia I”, 13, 1985, p. 300-302; idem, în „RESEE”, 23, 1985, 1, p. 29-35; idem, *Noi contribuţii la istoria themei Paristrion (Paradounavon)*, în „SCIVA”, 37, 1986, 3, p. 272-274; idem, în „Pontica”, 23, 1990, p. 117-127; idem, *Les sceaux byzantins mis au jour à Noviodunum*, în „SBS”, 2, 1990, p. 153-161; idem, în „SBS”, 3, 1993, p. 55-61; idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 101-108; idem, în „SCIVA”, 47, 1996, 2, p. 218-220; idem, *Noviodunum în lumina sigiliilor bizantine*, în „SCIVA”, 48, 1997, 4, p. 353-360; idem, în „EBPB”, 3, 1997, p. 93-97.

²⁹ I. Barnea, în „Pontica”, 16, 1983, p. 267-269; idem, în „SCIVA”, 37, 1986, 3, p. 270-272; idem, *Pontica*, 23, 1990, p. 327-331; idem, în „EBPB”, 3, 1997, p. 97-98; idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 108-109.

cu vreun ordin al basileului, „arată persistența themei Paristrion (Paradounavon) până către sfârșitul secolului al XII-lea”³⁰.

Sigilii bizantine, provenite de pe teritoriul Dobrogei, au fost publicate în revistele de specialitate și de alți istorici din România: Petre Diaconu (sigilii găsite în așezarea bizantină de la Păcuiul lui Soare)³¹, Bucur Mitrea³², H. Nubăr³³ și Vasile Culică (sigilii comerciale)³⁴ și Alexandru Barnea³⁵.

Sigilografia are un rol destul de însemnat pentru studierea istoriei Imperiului bizantin. Multe dintre documentele sfragistice – descoperite în timpul campaniilor arheologice sau întâmplător – aduc lumină în ceea ce privește transformările petrecute în diverse domenii ale vieții bizantine (administrativ-militar, economic, ecleziastic).

³⁰ Idem, *Les sceaux byzantins mis au jour à Noviodunum*, în „SBS”, 2, 1990, p. 160; idem, *Noviodunum în lumina sigiliilor bizantine*, în „SCIVA”, 48, 1997, 4, p. 359.

³¹ P. Diaconu, *Un sigiliu de plumb al lui Alexie I Comnenul descoperit la Păcuiul lui Soare*, în „SCN”, 4, 1968, p. 249-250; idem, *Un alt sigiliu al lui Constantin VII și Zoe descoperit la Durostorum*, în „CCDJ”, 5-7, 1988-1989, p. 175-177; idem, *Un alt sigiliu al lui Constantin Theodorokanos*, în „Pontica”, 25, 1994, p. 359-361.

³² B. Mitrea, *Un sigiliu de plumb al lui Ghermanos al II-lea, patriarh al Constantinopolului*, în „SCN”, 4, 1968, p. 253-263.

³³ H. Nubăr, *Un sigiliu bizantin descoperit la Histria*, în „SCIV”, 15, 1964, 1, p. 81-83.

³⁴ V. Culică, *Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Dobrogea)*, în „Pontica”, 8, 1975, p. 215-261; 9, 1976, p. 115-183; 12, 1979, p. 145-149.

³⁵ Al. Barnea, *Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI-VII)*, în „SCIVA”, 37, 1986, 2, p. 134-136.